

UDK:303.01

Kamala QODIROVA,

Dotsent, pedagogika fanlari nomzodi, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent, O‘zbekiston

E-mail: kamalakodirova@gmail.com

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti X.Bakirova taqrizi asosida

O‘ZBEK TILIDAGI FRAZEOLIGIZMLARNI ARAB TILIGA TARJIMA QILISHNING BA’ZI MUAMMOLARI

Annotation

Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi frazeologizmlarni arab tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan asosiy lingvistik, madaniy va pragmatik muammolar tahlil qilinadi. Frazeologik birliklar xalqning milliy tafakkuri, tarixiy tajribasi, turmush tarzi va obrazli fikrlash xususiyatlarini aks ettirgani sababli ularni boshqa tilga, xususan arab tiliga tarjima qilish oddiy leksik almashtirish orqali amalga oshmaydi. Maqolada frazeologizmlarning semantik yaxlitligi, obrazlilik darajasi, milliy-madaniy komponentlari, diniy va ijtimoiy konnotatsiyalari tarjimada qanday qiyinchilik tug‘dirishi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida o‘zbek va arab tillaridagi ayrim frazeologik birliklar qiyosiy tahlil qilinib, ularni tarjima qilishda ekvivalent topish, analogik ifoda tanlash, izohli tarjima, kontekstual moslashtirish kabi usullar samaradorligi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Frazeologizm, tarjima, arab tili, o‘zbek tili, ekvivalent, madaniy komponent, obrazlilik, semantika, pragmatika, lingvomadaniyat.

SOME PROBLEMS OF TRANSLATING UZBEK PHRASEOLOGICAL UNITS INTO ARABIC

Annotation

This article analyzes the main linguistic, cultural, and pragmatic problems that arise in the process of translating Uzbek phraseological units into Arabic. Since phraseological units reflect the national mentality, historical experience, way of life, and figurative thinking of a people, their translation into another language, particularly into Arabic, cannot be carried out through simple lexical substitution. The article examines how the semantic integrity, degree of imagery, national-cultural components, and religious and social connotations of phraseological units create difficulties in translation. In the course of the study, certain phraseological units in Uzbek and Arabic are comparatively analyzed, and the effectiveness of such translation methods as finding equivalents, selecting analogical expressions, explanatory translation, and contextual adaptation is highlighted.

Key words: Phraseological unit, translation, Arabic language, Uzbek language, equivalent, cultural component, imagery, semantics, pragmatics, linguoculture.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА НА АРАБСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация

В данной статье анализируются основные лингвистические, культурные и прагматические проблемы, возникающие в процессе перевода фразеологизмов узбекского языка на арабский язык. Поскольку фразеологические единицы отражают национальное мышление, исторический опыт, образ жизни и особенности образного мышления народа, их перевод на другой язык, в частности на арабский, не может осуществляться путем простой лексической замены. В статье рассматриваются, какие трудности при переводе вызывают семантическая целостность фразеологизмов, степень их образности, национально-культурные компоненты, а также религиозные и социальные коннотации. В ходе исследования проводится сравнительный анализ отдельных фразеологических единиц узбекского и арабского языков, а также освещается эффективность таких способов перевода, как поиск эквивалента, подбор аналогичного выражения, описательный перевод и контекстуальная адаптация.

Ключевые слова: Фразеологизм, перевод, арабский язык, узбекский язык, эквивалент, культурный компонент, образность, семантика, прагматика, лингвокультура.

Kirish. Frazeologizmlar har qanday tilning eng murakkab, eng rang-barang va eng “tarjimonni qiyinash uchun maxsus yaratilgandek” ko‘rinadigan qatlamlaridan biridir. Oddiy so‘zlarni tarjima qilishda lug‘at yordam berishi mumkin, lekin frazeologizmga kelganda lug‘at ko‘pincha devordagi bezakdek turib qoladi. Chunki frazeologik birliklar tarkibidagi so‘zlarning alohida ma‘nosi emas, balki butun birikmaning umumiy, ko‘chma va obrazli ma‘nosi muhim hisoblanadi.

O‘zbek tilidagi frazeologizmlar xalqning milliy dunyoqarashi, urf-odati, maishiy hayoti, axloqiy qarashlari va tarixiy tajribasi bilan chambarchas bog‘liq. Masalan, “ko‘ngli tog‘dek ko‘tarildi”, “yuragi orqasiga tortib ketdi”, “tili uzun”, “boshi osmonga yetdi”, “qo‘li kalta” kabi iboralar bevosita so‘zma-so‘z tarjima qilinganda arab tilida tabiiy eshutilmasligi yoki umuman boshqa ma‘no berishi mumkin.

Arab tili ham frazeologik boylikka ega bo‘lgan qadimiy tillardan biridir. Unda Qur‘on tili, hadislar, mumtoz adabiyot, xalq og‘zaki ijodi va zamonaviy nutq asosida shakllangan ko‘plab barqaror iboralar mavjud. Shu sababli o‘zbek frazeologizmlarini arab tiliga tarjima qilishda ikki tilning faqat grammatik yoki leksik tizimini emas, balki ularning madaniy, diniy, tarixiy va pragmatik xususiyatlarini ham hisobga olish zarur.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, o‘zbek-arab tarjima amaliyotida frazeologizmlar ko‘pincha so‘zma-so‘z tarjima qilinadi yoki umumiy ma‘nosi yetarlicha ochilmaydi. Natijada tarjimada obrazlilik yo‘qoladi, matnning uslubiy ta‘siri pasayadi yoki asl ma‘nodan chekinish yuz beradi. Bu esa, tabiiyki, tarjimonning ham, o‘quvchining ham hayotini biroz murakkablashtiradi, go‘yo tilshunoslikning o‘zi yetarlicha tinch bo‘lmagandek.

Tadqiqotning maqsadi o'zbek tilidagi frazeologizmlarni arab tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish usullarini ko'rsatishdan iborat.

Tasdiqot metodlari. Tadqiqotda qiyosiy-lingvistik, tavsifiy, semantik va tarjimashunoslik tahlili metodlaridan foydalanildi. O'zbek tilidagi keng qo'llaniladigan frazeologik birliklar tanlab olinib, ularning arab tilidagi mumkin bo'lgan tarjima variantlari qiyosiy tahlil qilindi.

Material sifatida o'zbek tilidagi badiiy, publitsistik va og'zaki nutqda uchraydigan frazeologik birliklar, shuningdek, arab tilidagi muqobil iboralar, barqaror birikmalar va izohli tarjima variantlari olindi. Frazeologizmlar quyidagi mezonlar asosida tahlil qilindi:

Semantik moslik: frazeologizmining umumiy ma'nosi arab tilida saqlanyaptimi yoki yo'qmi.

Obrazlilik darajasi: asl iboradagi obraz tarjimada saqlanadimi yoki o'zgartiriladimi.

Madaniy komponent: iborada milliy urf-odat, diniy tasavvur yoki xalqona obraz mavjudmi.

Pragmatik ta'sir: tarjima qilingan ibora o'quvchida asl matnga yaqin hissiy va uslubiy ta'sir uyg'otadimi.

Kontekstga moslik: tanlangan arabcha ifoda matnning uslubi va vaziyatiga mos keladimi.

Tadqiqot natijalari. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi frazeologizmlarni arab tiliga tarjima qilishda bir necha asosiy muammo doimiy ravishda uchraydi. Ularni quyidagicha guruhlash mumkin.

1. To'liq ekvivalent topish muammosi

Ba'zi o'zbek frazeologizmlari arab tilida ma'no va obraz jihatidan yaqin ekvivalentga ega bo'lishi mumkin. Bunday holatda tarjima nisbatan osonlashadi. Masalan: O'zbekcha: ko'zdan kechirmoq. Arabcha: على نظرة ألقى. Ma'nosi: nazar tashlamoq, tekshirib chiqmoq

Bu yerda ikki tilda ham "ko'z" yoki "qarash" bilan bog'liq obraz mavjud. Shuning uchun tarjimada katta semantik yo'qotish yuz bermaydi.

Yana bir misol: O'zbekcha: qo'lini yuvib qo'ltig'iga urmoq. Arabcha taxminiy tarjima: الوافض خالي الأمر من خرج. Ma'nosi: hech narsasiz qolmoq, natijasiz chiqmoq

Bu yerda obrazlar to'liq bir xil emas, lekin umumiy ma'no yaqin. O'zbek tilidagi "qo'lini yuvib qo'ltig'iga urmoq" iborasi maqsadiga erisha olmaslik, umidsiz qolish ma'nosini bildiradi. Arab tilidagi "الوافض خالي" esa "bo'sh qo'l bilan" degan ma'noni beradi. Demak, tarjimada obraz qisman o'zgaradi, lekin semantik mazmun saqlanadi.

2. So'zma-so'z tarjima xavfi

Frazeologizmlarni tarjima qilishdagi eng katta xatolardan biri ularni so'zma-so'z tarjima qilishdir. Bu tarjima emas, ko'proq til ustida qilingan tajriba, ba'zan esa lingvistik falokatga o'xshaydi.

Masalan: O'zbekcha: boshi osmonga yetdi. So'zma-so'z arabcha: ال سماء إلى رأسه وصل. Bunday tarjima arab tilida g'alati va tabiiy bo'lmagan ifoda sifatida qabul qilinadi. Asl ma'no "juda xursand bo'ldi", "nihoyatda quvondi" degani. Shuning uchun arab tilida quyidagicha berish maqsadga muvofiq: شديدا فرحا فرحا. Ikkinchi variant "quvonchdan uchib ketdi" mazmuniga ega bo'lib, obrazlilik jihatidan ham yaqinroq.

Yana bir misol: O'zbekcha: yuragi orqasiga tortib ketdi. So'zma-so'z tarjima: ظهره إلى قلبه انجذب. Bu arab tilida tabiiy emas. Buning o'rniga: خوفًا ارتعب. Bu yerda yuragi orqasiga tortib ketdi deb tarjima qilish mumkin. Bu variantlar "juda qo'rqib ketdi" ma'nosini aniq beradi.

3. Milliy-madaniy obrazlarning mos kelmasligi

O'zbek frazeologizmlarining katta qismi xalqning turmush tarzi, oilaviy munosabatlari, dehqonchilik, chorvachilik, mehmondo'stlik, urf-odat va qadriyatlar bilan

bog'liq. Arab tilida esa boshqa madaniy obrazlar ustun bo'lishi mumkin.

Masalan: O'zbekcha: qozon-tovog'i bir bo'lmoq. Ma'nosi: bir oila bo'lib yashamoq, yaqin munosabatda bo'lmoq. Bu iborani arab tiliga so'zma-so'z tarjima qilish tavsiya etilmaydi. Chunki "qozon-tovog'" obrazi o'zbek maishiy madaniyatida yaqinlik, bir dasturxon, bir ro'zg'or tushunchalari bilan bog'liq. Arab tilida buni quyidagicha ifodalash mumkin: واحدة كعائلة يعيشون. Bu tarjimada obraz yo'qoladi, lekin ma'no saqlanadi.

Yana bir misol: O'zbekcha: bir yostiqa bosh qo'ymoq. Ma'nosi: turmush qurmoq, er-xotin bo'lmoq. Arab tilida bu iborani so'zma-so'z tarjima qilish mumkin emas. Mos variant sifatida: تزوجا yoki badiiyyoq shaklda: واحد ببيت جمعها deb berish mumkin. Birinchi variant aniq va neytral, ikkinchi variant esa obrazliroq.

4. Diniy va axloqiy konnotatsiyalar muammosi

O'zbek va arab tillari islom madaniyati bilan bog'liq umumiy qatlamga ega. Lekin bu umumiylik har doim ham frazeologik moslikni kafolatlamaydi. Shunaqa, madaniyatlar yaqin bo'lsa ham, tarjimon baribir tinch yashay olmaydi.

Masalan: O'zbekcha: Xudo ko'rsatmasin. Arab tilida bunga yaqin ifoda: الله قدر لا. Bu yerda diniy ifoda va pragmatik ma'no nisbatan mos keladi. Biroq ayrim iboralarda diniy so'zlar oddiy nutqiy birlikka aylangan bo'ladi. Masalan: O'zbekcha: Xudo biladi. Bu ibora kontekstga qarab "bilmayman", "aniq emas", "ehtimol" ma'nolarini bildirishi mumkin. Arab tilida esa: الله أعلم deyish mumkin, lekin bu ibora arab tilida ko'proq diniy, kamtarlik yoki noma'lumlik ma'nosida ishlatiladi. Shuning uchun kontekstga qarab: لا أنري أنري variantlaridan biri tanlanadi.

5. Emotsional-ekspressiv ta'sirni saqlash muammosi

Frazeologizmlar ko'pincha matnga hissiy rang beradi. Agar tarjimada faqat umumiy ma'no berilsa, asl matnning ta'siri pasayadi. Masalan: O'zbekcha: ko'ngli tog'dek ko'tarildi. Ma'nosi: juda xursand bo'ldi, ruhi ko'tarildi. Oddiy tarjima: كثيرا فرح. Bu ma'noni beradi, lekin obrazlilik yo'qoladi. Obrazliroq variant: ارتفعت فرحا قلبه أم تلاً.

Ikkinchi variant badiiy matn uchun ko'proq mos keladi.

Yana bir misol O'zbekcha: og'zi qulog'ida. Ma'nosi: juda xursand, kulib yuribdi. Arabcha variant: ابتهامة ابتهامة. ال سعادة غايته في كان عريضة.

Agar matn badiiy uslubda bo'lsa, birinchi variant yaxshiroq, chunki unda tashqi holat orqali quvonch ifodalanadi.

6. Salbiy baho bildiruvchi frazeologizmlarni tarjima qilish

O'zbek tilida odamning xulqi, gapirish uslubi, dangasaligi yoki yolg'onchiligini ifodalovchi ko'plab frazeologizmlar mavjud. Masalan: O'zbekcha: tili uzun. Ma'nosi: ko'p gapiradigan, haddidan oshib gapiradigan odam. Arab tilida: طويل لسانه. Bu ibora arab tilida ham mavjud va "beodob, haddidan oshib gapiradigan" ma'nosini bera oladi. Demak, bu holatda ekvivalent mavjud.

Yana bir misol: O'zbekcha: qo'li egri. Ma'nosi: o'g'rilikka moyil, halol emas. Arab tilida so'zma-so'z tarjima: سارق مالتوية يده. Bu tabiiy emas. Mos variantlar: السرقة في يده أم ين غير. Bu yerda frazeologik obrazni saqlashdan ko'ra, ma'noni aniq berish muhimroq.

7. Kontekstga bog'liqlik muammosi

Bir frazeologizm turli kontekstlarda har xil ma'no berishi mumkin. Masalan: O'zbekcha: ko'z yumdi. Bu ibora ikki xil ma'noda ishlatilishi mumkin: vafot etdi; e'tibor bermadi, libib turib indamadi. Arab tilida birinchi ma'no uchun: توفي.

الأمر عن تغاضى. Ikkinchi ma'no uchun: الحياة فارق يوكى ذلك عن ىذيه أغمض

Demak, tarjimon kontekstni aniqlamasdan turib bu iborani tarjima qilsa, xato qilish ehtimoli juda yuqori. Til ham shunaqa: bitta ibora, ikki ma'no, tarjimon esa tirik qolishga urinadi.

Muhokama. Tahlil natijalari o'zbek tilidagi frazeologizmlarni arab tiliga tarjima qilishda faqat leksik bilim yetarli emasligini ko'rsatadi. Tarjimon ikki tilning frazeologik tizimini, madaniy kodlarini, diniy va ijtimoiy konnotatsiyalarini, shuningdek, matn uslubini chuqur tushunishi kerak.

Frazeologizmlarning tarjimasida asosiy muammo uch darajada namoyon bo'ladi:

Birinchi, semantik muammo yuzaga keladi. Frazeologizm tarkibidagi so'zlar alohida tarjima qilinganda asl ma'no yo'qolishi mumkin. Masalan, "boshi osmonga yetdi" iborasida "bosh" va "osmon" so'zlari emas, balki "juda quvonmoq" ma'nosi muhim.

Ikkinchi, madaniy muammo paydo bo'ladi. Har bir xalq o'z hayot tajribasi asosida obraz yaratadi. O'zbek tilidagi "qozon-tovoq", "yosti", "dasturxon", "mahalla", "ko'ngil"

O'zbekcha frazeologizm	Ma'nosi	Arabcha tarjima varianti	Tarjima usuli
Tili uzun	Haddidan oshib gapiradi	ل سانه طويل	To'liq yoki yaqin ekvivalent
Boshi osmonga yetdi	Juda xursand bo'ldi	طار من ال فرح	Analogik tarjima
Qo'li kalta	Imkoniyati yo'q	لا يملك الإمكانيات	Izohli tarjima
Ko'z yumdi	Vafot etdi / e'tibor bermadi	توفي / تغاضى عن الأمر	Kontekstual tarjima
Ko'ngli tog'dek ko'tarildi	Ruhi ko'tarildi	ارتفعت معنوياته	Ma'noviy moslashtirish
Og'zi qulog'ida	Juda xursand	اب تسم اب تسامة عريضة	Obrazli moslashtirish

Bu jadvaldan ko'rinadiki, bitta universal usul yo'q. Har bir frazeologizm alohida tahlil qilinadi. Tarjima jarayoni esa mexanik almashtirish emas, balki ma'no, obraz va ta'sirni qayta yaratish jarayonidir.

Shuningdek, tarjimon matn turini ham hisobga olishi kerak. Badiiy matnda obrazlilikni saqlash muhimroq bo'lsa, ilmiy yoki rasmiy matnda ma'noni aniq berish ustuvor hisoblanadi. Masalan, "qo'li egri" iborasini badiiy matnda obrazliroq berish mumkin, lekin rasmiy matnda "أمد بين غير" yoki "السرقفة في مورت" kabi aniq ifoda afzalroq bo'ladi.

Xulosa. O'zbek tilidagi frazeologizmlarni arab tiliga tarjima qilish murakkab, ko'p qatlamli va ijodiy yondashuvni talab qiladigan jarayondir. Frazeologik birliklar oddiy so'z birikmalari emas, balki xalq tafakkuri, madaniy xotirasi va obrazli dunyoqarashini ifodalovchi til birliklaridir. Shu sababli ularni arab tiliga tarjima qilishda faqat lug'aviy ma'noga tayanish yetarli emas.

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon beradi:

O'zbek frazeologizmlarini arab tiliga tarjima qilishda eng asosiy muammo semantik yaxlitlikni saqlashdir.

kabi obrazlar arab tilida har doim ham aynan shu uslubiy yuk bilan qabul qilinmaydi.

Uchinchidan, pragmatik muammo mavjud. Frazeologizm o'quvchida qanday hissiy ta'sir uyg'otishi kerak? Tarjimada shu ta'sir saqlanyaptimi? Masalan, hazil, kinoya, achinish, g'azab yoki quvonch ifodalangan bo'lsa, tarjimada ham shu ohang sezilishi kerak.

O'zbek va arab tillari o'rtasida ayrim umumiyliklar ham mavjud. Ikkala tilda ham diniy ifodalar, axloqiy tushunchalar, inson tana a'zolari bilan bog'liq obrazlar keng qo'llanadi. Masalan, "ko'z", "qo'l", "til", "yurak", "bosh" kabi komponentlar har ikki tilda frazeologizm yaratishda faol qatnashadi. Biroq bunday o'xshashlik tarjimonda ortiqcha ishonch uyg'otmasligi kerak. Chunki tashqi o'xshashlik har doim ichki semantik moslik degani emas.

Frazeologizmlarni arab tiliga tarjima qilishda eng samarali yondashuvlardan biri ekvivalentlik darajasini aniqlashdir. Agar arab tilida to'liq ekvivalent mavjud bo'lsa, undan foydalanish maqsadga muvofiq. Agar to'liq ekvivalent bo'lmasa, analogik ibora tanlanadi. Agar analog ham mos kelmasa, izohli yoki kontekstual tarjima ishlatiladi. Masalan:

So'zma-so'z tarjima ko'p hollarda noto'g'ri yoki tabiiy bo'lmagan natija beradi.

Milliy-madaniy obrazlar tarjimada alohida e'tibor talab qiladi.

Arab tilida to'liq ekvivalent mavjud bo'lmagan hollarda analogik, izohli yoki kontekstual tarjimadan foydalanish zarur.

Frazeologizmning tarjimasida matn uslubi, janri va pragmatik vazifasiga mos bo'lishi kerak.

Tarjimon ikki tilning frazeologik boyligini, madaniy kodlarini va nutqiy vaziyatlarini chuqur bilishi lozim.

Umuman olganda, o'zbek tilidagi frazeologizmlarni arab tiliga tarjima qilishda asosiy maqsad faqat "nima deyilganini" emas, balki "qanday aytilganini" ham yetkazishdir. Ana shundagina tarjima asl matnga yaqin, tabiiy va ta'sirchan bo'ladi. Chunki frazeologizmning ruhi yo'qolsa, tarjima quruq ma'lumotga aylanadi. Quruq ma'lumot esa, afsuski, tirik matn emas, shunchaki tartibli so'zlar yig'indisi xolos.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi. Toshkent: Fan, 1983.
2. Amosova N. N. Osnovy angliyskoy frazeologii. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, 1963.
3. Bally Ch. Traité de stylistique française. Paris: Klincksieck, 1951.
4. G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: O'qituvchi, 1987.
5. Kunin A. V. Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka. Moskva: Vysshaya shkola, 1996.
6. Mamatov A. E. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari. Toshkent: Fan, 1997.
7. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent: Fan, 2005.
8. Nida E. A. Toward a Science of Translating. Leiden: Brill, 1964.
9. Vinogradov V. V. Ob osnovnykh tipakh frazeologicheskikh edinit v russkom yazyke. Moskva: Nauka, 1977.
10. Yo'ldoshev B. O'zbek frazeologiyasi va frazeografiyasi masalalari. Samarqand: SamDU nashri, 2013.